

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

صاحب کتاب «المحاسن»

(علی کوشا)

دکتر علینقی منزوی

ماهنامه چستا، شماره ۸، فروردین ۱۳۶۶خ، سال ۴، برگه ۶۱۲-۶۱۷

به کوشش

محمدابراهیم ذاکر

۱	احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق) صاحب کتاب «المحاسن»
۱	[مقدمه]
۱	زندگی نامه
۲	تولد و وفات
۲	صاحب المحاسن
۲	احمد برقی میان غلات ری و سنت گرایان نیمه گنوسیست قم
۴	طرد احمد برقی از قم
۴	برقی نزد مادرانی
۵	اندیشه‌های فلسفی و آثار برقی
۵	الف: رجال برقی
۵	ب: محاسن برقی
۷	بازگشت از تبعید
۸	محتویات کتاب محاسن برقی
۱۳	کتاب نامه
۱۳	نمایه کتاب و مقاله

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

صاحب کتاب المحاسن

[مقدمه]**زندگی نامه**

یکی از دانشمندان و راویان صاحب نظر اخبار در سده سوم هجری، احمد بن محمد برقی است که دوستان از راه نیک خواهی و دشمنان به بدخواهی او را در شمار مؤسسان مذهب شیعه آورده اند.

او در یکی از خانواده های ایرانی غریب در علم به دنیا آمد که به منظور استفاده از حقوق اجتماعی، مانند دیگر خاندان های سرشناس ایرانی سده های اول اسلام، تحت لوای یکی از قبیله های فاتح عرب زندگی کرد. احمد، پدر و عموهایش چنان که خواهیم دید در شمار دانشمندان و نویسندگان سده ۳ هـ بودند.

به گفته نجاشی این خاندان از موالی قبیله اشعری و به گفته غضایری از موالی حریز بودند. احمد بن محمد برقی غیر از علوم گنوستیک که نزد شیعیان آن عصر جزو معارف عمومی به شمار می آمد و نوعی جهان بینی ایشان را تشکیل می داد، در علوم عالیة گوناگون مانند فلسفه، نجوم، مسالک و ممالک (جغرافیا) نیز دست داشته و چنان که خواهیم دید، پیرامون صد کتاب در آن علم ها تألیف کرده است.

آگاهی ما از زندگانی این خاندان علم و افراد آن اندک است و در حدودی است که مسعودی (د: ۳۴۶ق / ۹۵۷م) و ابن ندیم (د: ۳۷۷ق / ۹۸۷م) و محمد بن حسن در تاریخ قم (تألیف: ۳۷۸ق / ۹۸۸م) و غضایری (د: ۴۱۱ق / ۱۰۲۰م) و نجاشی (د: ۴۵۰ق / ۱۰۵۸م) و طوسی (د: ۴۶۰ق / ۱۰۶۸م) و ابن شهر آشوب (د: ۵۸۸ق / ۱۱۹۲م) و یاقوت^۱ و حلی و دیگر متأخران در اختیار ما نهاده اند.

^۱ شهاب الدین ابو عبدالله یاقوت فرزند عبدالله حموی (۵۷۴ - ۶۲۶ق) با آوازه یاقوت حموی، جغرافی دان و تاریخ نویس است.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۲

من در این مقال می‌کوشم که آرای فلسفی و اندیشه‌های احمد برقی را تا آن جا که بتوانم با بررسی آثار باقی مانده این مرد صاحب‌نظر، از دید خواننده بگذرانم و این مرد را که دو جنبه متضاد غلو و سنت‌گرایی را در خویش جمع کرده و یکی از پل‌های وصل‌کننده گنوسیست‌های تندرو سه فرق اول اسلام (غلات) با شیعیان سنت‌گرای سده ۴هـ- ۱۰م به بعد است بشناسانم.

تولد و وفات

مرگ احمد برقی را نجاشی، به نقل از علی بن محمد ماجیلویه، دختر زاده احمد برقی (که این درست‌تر می‌نماید) سال ۲۸۰ق / ۸۹۳م و به نقل از احمد بن الحسین غضایری سال ۲۷۴ق / ۸۸۵م آورده است.^۱ ولی از ولادت او آگاهی در دست نیست، جز آن که طوسی در رجال خود او را از اصحاب جواد (د: ۲۲۰ق / ۸۳۵م) و هادی (د: ۲۵۴ق / ۸۶۸م) شمرده است، پس روایتی را که در کتاب کافی از رضا (د: ۲۰۳ق / ۸۱۸م) و در مجلس ۸۸ کتاب امالی ابن‌بابویه از صادق به برقی نسبت داده شده است، ظاهراً حدیث‌هایی بریده‌سند (مرسل) باشند.

محل تولد احمد ظاهراً همان موطن خانوادگی او قم؛ یا برقه‌رود قم بوده است، ولی به هر حال او در قم می‌زیسته و نجاشی صاحب‌خانه او را که از نویسندگان غالی‌مذهب (گنوسیست تند) بوده، معرفی نموده است^۲ و همین که برقی در خانه دیگران سکونت داشته تا اندازه‌ای وضع اقتصادی این دانشمند را نشان می‌دهد.

صاحب المحاسن

برقی گیرافتاده در میان غلات و سنت‌گرایان

احمد برقی میان غلات ری و سنت‌گرایان نیمه‌گنوسیست قم: در سده ۳هـ (۹م) مبارزه‌ای سخت میان گنوسیست‌های تندرو (غلات) و گنوسیست‌های سنت‌گرا و محافظه‌کار جریان داشت. تکیه‌گاه تندروان، اندیشه‌های

^۱ رجال نجاشی، چاپ بمبئی، ۱۳۱۷ق، ص ۵۵-۵۶.

^۲ همان جا، برگه ۱۶۶.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۳

گنوستیک، هندوایرانی بود که از فارسی به عربی ترجمه می‌شد و رنگ اسلامی می‌گرفت و تکیه‌گاه سنت گرایان، مذهب سُنی حاکم می‌بود؛ البته هر دو طرف در این کشاکش‌ها به بخشی از آیات قرآن و حدیث‌های اسلامی استناد می‌جستند که می‌توانستند آن را به سود خود تفسیر نمایند. نتیجه این کشاکش‌ها، پیروزی سنت گرایان و طرد غلات از جامعه تشیع و نابود شدن کتاب‌ها و آثار فلسفی ایشان گردید. در این کشاکش‌ها برخی از دانشمندان بزرگ گنوسیست نیز مجبور به عقب‌نشینی ایدئولوژیک می‌شدند، بخشی از اندیشه‌های خویش را کنار می‌نهادند و بی‌سر و صدا به سنت گرایان می‌پیوستند.

مرکز اصلی شیعیان سنت‌گرا، قم و پشتیبان ایشان اقطاع‌داران اشعری آن سامان بودند که خود را فرزند فاتحان عرب می‌شمردند. در زمان احمد برقی، رئیس این قبیله مردی به نام احمد بن محمد بن عیسی اشعری بود که با سلطان (خلیفه؛ یا فرمانده او) روابط حسنه داشته است.^۱

با این که این رئیس اشعری، خود شیعی و از اصحاب رضا و جواد و هادی و عسکری شمرده شده است و با این که او در تألیف‌های خود از ایرانیانی چون داود کوزه استفاده می‌کرده^۲، بازهم در سخت‌گیری بر موالی و ترجیح عرب بر عجم کوتاهی نداشته است.^۳

سنت‌گرایی این رئیس شیعی اشعری تا آن جا بود که نه تنها احمد برقی و علی بن محمد شیره کاشی^۴؛ بلکه کسانی هم چون حسن بن محبوب و یونس بن عبدالرحمان را که هر دو از اصحاب اجماع شیعه به شمار می‌آیند نیز به «غلو» متهم می‌کرده است.^۵

^۱ رجال نجاشی، چاپ بمبئی، ۱۳۱۷ق، برگه ۵۹ - ۶۰؛ فهرست طوسی، برگه ۴۸-۴۹؛ و قهپایی، ج ۱، ۱۶۱-۱۶۵.

^۲ رجال نجاشی، برگه ۶۰ و ۱۱۴.

^۳ کافی، کلینی، ج ۱، ۳۲۴؛ نک: اشعریان قم، علی کوشا (علینقی منزوی ۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ)، ماه‌نامه چیستا، شماره ۱۰،

سال چهارم، خرداد ۱۳۶۶.

^۴ رجال نجاشی، برگه ۸۰.

^۵ کاشی به نقل قهپایی، ج ۱، ۱۶۱-۱۶۲؛ ج ۶، ۲۹۳-۳۰۷.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۴

طرد احمد برقی از قم

با این که احمد، مولای اشعریان به شمار می‌رفت، بازهم مانند دانشمندان و مولفان صاحب‌نظر دیگری به اتهام داشتن عقاید گنوستیک تند (غلو) مورد تعقیب آن رییس اشعری قم قرار گرفت و از شهر قم اخراج شد^۱؛ البته غضایری فوراً می‌افزاید که رئیس قم دوباره او را به قم باز گردانید و پوزش خواست؛ لیکن چنان که خواهیم دید، این بازگشت به زودی و سادگی انجام نگرفته است.

برقی نزد مادرانی

نوری از حلی در کتاب منهج الصلاح^۲ داستانی آورده که به موجب آن احمد برقی برای باز پس گرفتن مزرعه‌ای در کاشان که در آمد سالانه‌اش ده هزار درم بود، مدتی نزد ابوالحسن احمد بن حسن مادرانی در «ری» زیسته است، و در آن هنگام میان مادرانی و سلطان (خلیفه؛ یا فرمانده او اذکوتکین) کشاکش وجود می‌داشته و مادرانی اموال یک مرد را به اتهام مکاتبه کردن با سلطان مصادره کرده بوده است. احترام احمد برقی نزد احمد حسن مادرانی تا آن جا بوده که شیعی بودن آن مرد متهم را تضمین کرده و به «تولی و تبری» (سوگند غلات) سوگند خورده و شفاعت او پذیرفته شده است. مادرانی نسبت به خود احمد برقی نیز به جای ده هزار درم درآمد مزرعه کاشان، بیست هزار درم پیشکش کرده است^۳.

به هر حال مقداری از محتویات کتاب‌های برقی و دیگر متهمان به غلو که میان رفت، در سده‌های بعد در مجموعه‌های حدیثی سنت‌گراتر از او به طور پراکنده دیده می‌شود. اینک ما برای بررسی اندیشه‌های برقی در سطور زیر به بررسی آثار باقی‌مانده، وی می‌پردازیم.

^۱ غضایری به نقل قهپایی ج ۱، ۱۳۸.

^۲ منهج الصلاح فی إختصار المصباح، علامة حلی، ابومنصور حسن فرزند یوسف فرزند مطهر (۶۴۸ - ۷۲۶ق)، عبدالحمید میر دامادی، مکتبه العلامة المجلسی، قم، ۱۳۸۸خ / ۱۴۳۰ق.

^۳ دار السلام، نوری، برگه ۱۶۲. دار السلام فیما يتعلق بالرؤية والمنام، چهار جلد، میرزا حسین فرزند محمدتقی نوری طبرسی

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

ه

اندیشه‌های فلسفی و آثار برقی

نجاشی و طوسی نام یکصد کتاب احمد برقی را یاد کرده‌اند.^۱

یاقوت در کلمه برقه در معجم البلدان گوید: کتاب‌های وی نزدیک به صد است. مسعودی در سرآغاز «مروج الذهب» کتاب «تبیان» برقی را در شمار مصادر کار خود نهاده، محمد بن حسن در تاریخ قم (تألیف: ۳۷۸ق / ۹۹۷م) این کتاب برقی را «تبیان» نامیده و نکته‌های دقیق تاریخی و جغرافیایی بسیار از آن نقل کرده است و او را از دیگر مؤرخان موثق‌تر شمرده است و عبارت‌هایی به زبان پهلوی از آن نقل کرده است که شاید پیوند او را با دانشمندان دانشگاه جندی‌شاپور نشان بدهد. اما آن چه از همه آن کتاب‌ها امروز به دست ما است دو کتاب «رجال» و «محاسن» می‌باشد.

الف: رجال برقی

احمد برقی در این کتاب نام یاران هر یک از امامان یازده‌گانه را در ۱۱ بخش آورده و بخش ۱۲ را به آن یاران پیغمبر اختصاص داده که روز سقیفه با خلیفه شدن ابوبکر مخالفت ورزیدند. این کتاب که به سال به سال ۱۳۳۱ خ / ۱۹۶۲ م در ۶۵۵ برگه + ۶۰ برگه به تصحیح موسوی و مقدمه جلال محدث ارموی و زیر نظر او چاپ شده است، لیستی ساده از نام‌ها است و از هر گونه اظهار نظر و داوری، تهی می‌باشد و شاید بتوان گفت که طوسی ترتیب رجال خود را از این کتاب گرفته باشد.^۲

ب: محاسن برقی

در سده سوم این کلمه «محاسن» عنوانی عام برای کتاب‌هایی بوده است که مانند کتاب جاحظ شامل مجموعه‌ای از مقررات زندگی و معلومات عمومی بوده‌اند. کتابی بدین نام نیز به محمد بن خالد برقی (ابن‌ندیم) و به پسرش احمد بن محمد برقی نسبت داده شده است؛ لیکن نجاشی و طوسی نام «محاسن» را به یکی از تألیفات احمد برقی داده گویند در آن دست رفته،

^۱ رجال نجاشی، برگه ۵۵؛ فهرست شیخ طوسی، برگه ۴۴.

^۲ کتاب رجال برقی، شیخ ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد بن عبدالرحمن بن محمد بن علی برقی (د: ۲۷۴ق)، تصحیح موسوی و مقدمه جلال محدث ارموی، تهران، ۱۳۳۱ خ / ۱۹۶۲ م، ۶۵۵ برگه + ۶۰.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۶

زیاد و کم شده است^۱، سپس نام صد کتاب را به دنبال آن نهاده‌اند که چند تای آن‌ها اکنون در مجموعه یازده کتابی محاسن چاپی دیده می‌شوند، در صورتی که ابن شهرآشوب در معالم العلماء و ابن بابویه صدوق در پیش گفتار من لایحضره الفقیه در شمار مصادر کار خود از «کتب المحاسن» برقی نام برده‌اند و چنین فهمیده می‌شود که ایشان «محاسن» را نام مجموعه‌ای از کتاب‌های برقی می‌دانسته‌اند.

نوری نیز گوید: محاسن نام مجموعه‌ای از کتاب‌های باقی مانده از برقی است که سیزده کتاب‌اند، رجال برقی نیز یکی از آن‌هاست^۲.

اما محاسن چاپی شامل ۱۱ کتاب غیر از رجال می‌باشد، که جداگانه چاپ شده است. آری «مصایح الظلم» که پنجمین کتاب این مجموعه است و پس از «مآکل» از دیگر بخش‌ها بزرگتر است شامل دو باب به عنوان: «محبوبات» و «مکروهات» (برگه ۲۹۰ و ۲۹۵ چاپی) نیز هست. چون این دو عنوان در فهرست کتاب‌های منسوب به احمد برقی در نجاشی و طوسی نیز دیده می‌شود، مصحح چاپ محاسن احتمال داده است که هر یک کتابی جداگانه بوده‌اند، با توجه به دوستی اشعریان قم با سلطان و با توجه به گفته یاقوت در باره احمد حسن مادرانی که پس از فتح ری به سال (۲۷۵ق / ۸۸۸م) به دست او، دانشمندان شیعه به گردش فراهم آمده، کتاب‌ها به نامش تألیف کردند. دور نخواهد بود که برقی پس از طرد شدن به وسیله شیعیان سنت‌گرا از قم، به این مرد شیعی در ری، که مرکز شیعیان افراطی بود، پناه برده باشد تا مزرعه خود را در کاشان نجات دهد.

^۱ رجال نجاشی و فهرست و رجال طوسی؛ و معالم العلماء ابن شهرآشوب و رجال قهپایی، ج ۱، ۱۳۹-۱۴۲.

^۲ خاتمة مستدرک الوسائل، محدث نوری، میرزا حسین (د: ۱۳۲۰ق)، حواشی آقابرگ تهرانی و تصحیح آقاعزیز طباطبایی، بیروت، مؤسسه آل‌البیت للاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق. نک: ج ۳، برگه ۵۵۲.

بازگشت از تبعید

علامه حلی در «خلاصة الأقوال» گوید: کتابی دیدم که در آن میان احمد برقی و احمد بن محمد بن عیسی رئیس اشعری قم داوری شده و گفته بود: رئیس اشعری برای تبرئه خویشان، سر و پا برهنه در تشیع جنازه احمد برقی حاضر شده بود^۱ هر چند پوزش خواهی رئیس اشعری از برقی را از گفته غضایری در بالا دیدیم و لیکن آشتی برقی با اشعریان و بازگشت او از قم بی عقب‌نشینی او نیز صورت نگرفته است و شاید مانند پدرش توبه نیز کرده باشد.

کشاکش برقی با اشعریان قم، هر چند به آشتی انجامیده، نباید نزاع خصوصی دانسته شود؛ زیرا که رئیس اشعریان در این نزاع تنها نبوده و از طرف سنت‌گرایان محافظه‌کار دیگر تأیید می‌شده است، شاید بتوان پوزش خواهی رئیس اشعری را نشانه قدرت معنوی گنوسیست‌ها در آن عهد دانست، چنان که عقب‌نشینی برقی نیز نتیجه بر هم خوردن حکومت یک ساله غلات ری به رهبری احمد حسن مادرانی بوده است^۲.

اخراج احمد برقی از قم به وسیله شیعیان سنت‌گرای اشعری و احترامی که وی در ری مرکز شیعیان تندرو، نزد احمد حسن مادرانی (صاحب توقیع از امام زمان) به سال ۲۷۵ق یافته و سپس بازگشت او به قم و آشتی با سنت‌گرایان پس از برچیده شدن حکومت یک ساله غلات ری، پرده‌هایی از تحولات سیاسی آن روزگار و کاشف از تطورات فکری این دانشمند است.

شاید با بررسی دقیق‌تر در این کشاکش‌ها بتوان معنی سخن نجاشی و طوسی را فهمید که گویند: در مجموعه هشتادگانه؛ یا صدگانه کتاب‌های محاسن برقی دست رفته، کاهش و افزایش یافته است^۳، چون در مجموعه ۱۱ کتابی کنونی محاسن چاپی، جنبه‌های سنت‌گرایی آن می‌چرید، می‌توان حدس زد که کتاب‌های دیگر این مجموعه گرانبها به سبب محتویات تند،

^۱ رجال قهپایی، ج ۱، ۱۳۸ - ۱۳۹.

^۲ نک: ← رجال نجاشی، ۴۳؛ و صفار به نقل کلینی در کافی، ج ۱، ۵۲۶؛ و رجال ابن‌الغضائری، کتاب کتاب‌الضعفاء و کتاب‌الجرح، حسین فرزند عبدالله فرزند ابراهیم غضائری، محمد رضا حسینی جلالی، قم، مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحدیث، ۱۴۲۲ق. رجال طوسی؛ و رجال قهپایی، ج ۱، ۱۳۸ - ۱۴۱.

^۳ فهرست طوسی، ۴۴؛ و رجال نجاشی، ۵۵.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۸

برغم اشعریان قم، از میان رفته است. بنا بر گفته محمد بن عبدالله بن جعفر حمیری برخی از کتب احمد برقی نزد او بوده و در آن جا تلف شده است.^۱

در سده‌های نخستین اسلام، گاهی گم شدن کتاب بدان معنی بود که مؤلف از ترس تکفیر مسئولیت آن را از خود سلب می‌نمود و کتاب به صورت ناشناس پخش می‌شد و گاهی شبانه در مسجدها ریخته می‌شد؛ و یا به مؤلف‌های متعدد نسبت داده می‌شد؛ البته هرگاه این گونه کتاب‌ها به دست مخالفان می‌افتاد، نابود می‌گردید؛ لیکن باز هم کتاب‌های ناشناس تألیف سه قرن اول بسیار هستند که به دست ما رسیده‌اند و همگی؛ یا بیشتر آن‌ها از آثار همین موالی ایرانی می‌باشد؛ بنابراین، کتاب‌ها به دست مانده از محاسن ۱۴ کتاب خواهد بود.

محاسن برقی را قاضی نورشوشتری (د: ۱۱۹ق / ۱۶۱۰م) در کتاب مجالس المؤمنین پنجمین اصول چهارگانه شیعه خوانده است.

محاسن برقی به سال ۱۳۳۱خ / ۱۹۶۲م در ۶۵۵ برگه + ۶۰ برگه مقدمه جلال محدث ارموی چاپ شده است.

محتویات کتاب محاسن برقی

این مجموعه یازده کتابی، شامل اندیشه‌های گنوستیک و ضد گنوستیک بسیار است او برخلاف جاحظ معتزلی کوشیده است تا همه مقررات و آداب و رسوم و عادات مردم آن روز را که پیش از اسلام نیز در کشور او مرسوم بوده، هر چه بیشتر رنگ مذهبی و اسلامی بخشد: او در دو کتاب مآکل و مشارب^۲ چاپی که از دیگر کتاب‌هایش بزرگتر است، مسایل گیاه‌شناسی و خواص پزشکی خوراکی‌ها و میوه‌ها و سبزی‌ها را گردآورده، و نام‌های غیر عربی بیشتر آن‌ها و نام فارسی بسیاری از روایت کنندگان آن‌ها را نشان می‌دهد که ته مانده دانش‌هایی است که در دانشگاه‌های جندی‌شاپور، حران، نصیبین و سورا نزدیک تیسفون تدریس می‌شده است. راویان در این جا حکم خربوزه، مارماهی، کدبانو، بیماری بواسیر، شستشو و وضو با اشنان را با حفظ همین واژه‌های فارسی به امام نسبت داده‌اند. برخی عادت‌های مردم شهری، مانند پاک کردن دست با دستمال و

^۱ رجال نجاشی، ۲۵۰-۲۵۲؛ و ذریعه، ج ۱، ۵۲۴؛ و ج ۳، ۱۴۵.

^۲ محاسن، برقی، مآکل و مشارب (خوراکی و آشامیدنی‌ها)، برگه ۳۸۱-۵۹۴.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۹

فرش کردن مسجد و چراغانی آن که نزد سنیان صحرا رسیده، بدعت و حرام بود^۱، در این جا با نقل کلمه «لابأس / زیان ندارد»، از گفته امام ششم شیعه مجاز شده‌اند.

در باب ۴۹ این کتاب هم خوراک شدن با مجوس و نصارا برخلاف سنیان مجاز شمرده است؛ البته روایتی هم برضد این حکم نقل می‌کند. با این همه، برای مراعات خاطر سنت‌گرایان قدرتمند در حدیث ۲۹۹ و ۱۳۶ چنین دیده می‌شود: این ملت (اسلام) تا هنگامی خوشبخت خواهد بود که لباس عجم نپوشند و خوراک عجم نخورند^۲.

کتاب السفر برگه ۳۴۱ - ۳۸۰ چاپی، باب ۴ و ۸ نجوم زردشتی را به خاطر می‌آورد و در باب ۱۸ مطابق ذوق دیگر گنوسیست‌ها و برخلاف اهل سنت از شعر دفاع شده است^۳.

در کتاب المرافق برگه ۶۰۵ - ۶۴۴ چاپی، باب ۵ برضد هنر نقاشی و تصویرخانه‌ها روایاتی سنت‌گرا آورده و شاید تحت تأثیر فشارهای خلیفه زمان متوکل قرار گرفته باشد، که قبور و اماکن مقدس کربلا و نجف را به دلیل آذین‌بندی آن‌ها از طرف گنوسیست‌ها خراب کرده بود؛ زیرا که هنر نقاشی و حتی مجسمه‌سازی نزد شیعه تا سده ۶ (هـ / ۱۲ م) مجاز بوده است.

حدیث‌های ۴۷ و ۱۰۳ سنی‌مآبانه آوازخوانی را منع می‌کند در صورتی که در باب ۱۸ کتاب السفر عکس آن را دیدیم. در باب ۷ و برخلاف سنیان از تفریح ستایش شده است.

کتاب العلل برگه ۲۹۷ - ۳۴۰ چاپی کوشش‌هایی است که از طرف گنوسیست‌های مسلمان برای توجیه علمی احکام شرع انجام می‌شد؛ البته سنیان احکام شرع را بی‌نیاز از تعلیل می‌شمرده و این کوشش‌ها را اهانت به مذهب تلقی می‌کردند.

^۱ برای حرمت فرش کردن مسجد در نظر سنیان (نک: احیاء العلوم، غزالی، ج ۱، ۱۳۶، عربی؛ ج ۱، ۲۳۴، فارسی).

^۲ محاسن برقی، برگه ۴۱۰، روایت ۱۳۶: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: لَا تَزَالُ هَذِهِ الْأُمَّةُ بِخَيْرٍ مَا لَمْ يَلْبَسُوا لِبَاسَ الْعَجَمِ وَ يَطْعَمُوا أَطْعِمَةَ الْعَجَمِ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ ضَرَبَهُمُ اللَّهُ بِالذُّلِّ. هم‌چنین برگه ۴۴۰، روایت ۲۹۹ تکرار شده است.

^۳ رَوَاهُ الْبَرْقِيُّ فِي الْمَحَاسِنِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ زَادَ الْمُسَافِرِ الْخِدَاءَ وَ الشَّعْرُ مَا كَانَ مِنْهُ لَيْسَ فِيهِ جَفَاءٌ (وَ فِي نُسَخَةٍ لَيْسَ فِيهِ حَنَانٌ).

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۰

حدیث ۶۴ ردی است بر دهریان (شاید باقی‌مانده زروانیان؛ یا هم‌فکران زکریای رازی باشند) که بر شماره رکعت‌ها و سجده‌های نماز در اسلام اعتراض می‌کرده‌اند.

ایشان به موجب حدیث ۱۲۶ باور دارند: قائم آل محمد بر عایشه، حدّ شرعی اجرا خواهد کرد. این نمونه‌ای از آرزوهای مشترک موالی گنوسیست و طرفداران اهل بیت را نشان می‌دهد.

کتاب مصابیح الظلم^۱، جنبه گنوستیک بیشتر دارد.

باب یکم در ستایش عقل است و آن را با دین دوقلو می‌شمرد و این در نظر سنیان اهانت به مذهب است.

در حدیث ۲۲، هشتاد و یک جفت سپاهیان خیر و شر (اندیشه مانوی) را از گفته امام نقل می‌کند. این بخش در کافی کلینی و رسائل اخوان الصفا نیز دیده می‌شود.

باب دوم عمل مذهبی را بی‌معرفت (گنوس / شناخت) و بی‌بصیرت، بی‌ارزش می‌شمرد که این درست ضدّ اندیشه سنی‌گرای اطاعت کورکورانه و تسلیم است.

باب ۳، ۲۵، ۴۱ و ۴۲ سراسر جبر مذهبی است که مورد انفاق نظر زروانیان ساسانی و سنیان مسلمان بر ضدّ اختیار مانویان و گنوسیست‌های مسلمان (غالیان و معتزله) است.

باب ۱۳ و ۱۵ دانش طلبی را واجب می‌شمرد و این نیز بر خلاف صدها روایت سنی است.

باب ۲۱ نظریه گنوستیک: زمین از حجت خالی نبود و این که فیض الهی قطع‌شدنی نیست، دیده می‌شود که بر خلاف نظریه سنی خاتمیت پیغمبر و فترت میان پیغمبران است.

حدیث ۲۱۷ تنزیه گنوستیک از خدا است^۲.

^۱ کتاب مصابیح الظلم، برگه ۱۸۷ - ۲۹۶، بخشی از کتاب المحاسن ابوجعفر احمد برقی (د: ۲۷۴ق) است. کتاب مصابیح الظلم و مفاتیح الجود و الکرّم، عبدالله فرزند محمد مؤمن، نسخه خطی کتابخانه مجلس به شماره بازبایی ۶۸۸۷/۵ و شماره مدرک کتابخانه مجلس ۱۰/۷۶۹۷.

^۲ سُبُلُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع بِمَعْرِفَتِ رَبِّكَ قَالَ قَالَ بِمَا عَرَفْتَنِي نَفْسَهُ قِيلَ وَ كَيْفَ عَرَفْتَكَ نَفْسَهُ قَالَ لَا يَشْبِهُهُ صُورَةٌ وَلَا يَحْسُ بِالْحَوَاسِّ وَلَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ قَرِيبٌ فِي بُعْدِهِ بَعِيدٌ فِي قُرْبِهِ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا يَقَالُ شَيْءٌ فَوْقَهُ أَمَامَ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا يَقَالُ لَهُ أَمَامٌ دَاخِلٌ فِي الْأَشْيَاءِ لَا كَشَيْءٍ دَاخِلٍ فِي شَيْءٍ وَ خَارِجٌ

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۱

حدیث ۲۱۸ نظریه «بلکفه»^۱ / خدای بی کیفیت / وجود بی چون و چندی « مطرح شده و مانند آن در کافی کلینی نیز آمده است.^۲

ریشه مانوی حدیث ۲۲۵ علم را مانند نوافلاطونیان یادآوری (تذکیر) جهان گذشته (عالم ذر) می‌شمرد.^۳

مِنَ الْأَشْيَاءِ لَا كَشَىءٍ خَارِجٍ مِنْ شَىءٍ سُبْحَانَ مَنْ هُوَ هَكَذَا وَ لَا هَكَذَا غَيْرُهُ وَ لِكُلِّ شَىءٍ مُبْتَدَأٌ / از امیرمؤمنین (ع) سوال شد که پروردگارت را بچه شناختی؟ فرمود: به آن چه خودش خود را برایم معرفی کرده. عرض شد: چگونه خودش را به تو معرفی کرده؟ فرمود: هیچ صورتی شبیه او نیست و به حواس درک نشود و به مردم سنجیده نشود، در عین دوری نزدیک است و در عین نزدیکی دور. برتر از همه چیز است و گفته نشود چیزی برتر از اوست، جلو همه چیز است و نتوان گفت جلو دارد. در اشیاء داخل است نه مانند داخل بودن چیزی در چیزی. از همه چیز خارجست نه مانند چیزی که از چیزی خارج باشد. منزه است آن که چنین است و جز او چنین نیست، و او سر آغاز همه چیز است.

^۱ بلکفه: مشتق از بلاکیف است و در اصطلاح علم کلام، قائل بودن به وجود محسوس است بر روش اشاعره در بحث رؤیت (دهخدا از آندراج؛ فرهنگ فارسی معین).

^۲ اجْتَمَعَتِ الْيَهُودُ إِلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ عَالِمٌ يَعْنُونَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَأَنْطَلِقُ بِنَا إِلَيْهِ نَسْأَلُهُ فَأَتَوْهُ فَقِيلَ لَهُمْ هُوَ فِي الْقَصْرِ فَأَنْتَظِرُوهُ حَتَّى خَرَجَ فَقَالَ لَهُ رَأْسُ الْجَالُوتِ جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ فَقَالَ سَلْ يَا يَهُودِي عَمَّا بَدَا لَكَ فَقَالَ أَسْأَلُكَ عَنْ رَبِّكَ مَتَى كَانَ فَقَالَ كَانَ بِلَا كَيْنُونِيَّةٍ كَانَ بِلَا كَيْفٍ كَانَ لَمْ يَزَلْ بِلَا كَيْفٍ وَ لَا كَيْفٍ كَانَ لَيْسَ لَهُ قَبْلٌ هُوَ قَبْلُ الْقَبْلِ بِلَا قَبْلٍ وَ لَا غَايَةَ وَ لَا مُنْتَهَى انْقَطَعَتْ عَنْهُ الْغَايَةُ وَ هُوَ غَايَةُ كُلِّ غَايَةٍ فَقَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ امْضُوا بِنَا فَهُوَ أَعْلَمُ مِمَّا يُقَالُ فِيهِ .

یهود گرد رأس الجالوت (بزرگ عالم یهود) اجتماع کرده به او گفتند: این مرد عالم است مقصودشان امیرمؤمنین (ع) بود، ما را نزد او ببر تا از او سوال کنیم، نزدش آمدند، به آن‌ها گفتند: حضرت در خانه خویش است، به انتظار نشستند تا درآمد رأس الجالوت عرض کرد: آمده‌ایم از شما پرسشی کنیم. فرمود: ای یهودی! بپرس از هر چه به خاطرت گذرد، گفت: از پروردگارت می‌پرسم که از چه زمانی بوده؟ فرمود: خدا بوده است، بدون پدید آمدن بدون بودنی زاید بر انیت و حقیقتش او همان حقیقت وجود است، بدون چگونگی، همیشگی است بدون کمیت و کیفیت زمانی چیزی پیش از او نبوده او خود بدون پیشی پیش از هر پیش است. او پایان و نهایتی ندارد، پایان از او منقطع است و او پایان هر پایان است. رأس الجالوت گفت: بیایید برویم که او از آن چه هم در باره‌اش گویند دانشمندتر است.

^۳ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ : عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَصَّالٍ ، عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ ، عَنِ زُرَّازَةَ ، قَالَ : سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ : وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ فَآلَوْا بَلَى ، قَالَ : «تَبَّتِ الْمَعْرِفَةُ فِي قُلُوبِهِمْ وَ نَسُوا

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۲

باب ۳۳ ترجیح نیت بر عمل، نظریه گنوستیک مُرجیان: ترجیح کار دل بر کار اندام است.

باب ۳۶ سنی مآبانه تفسیر قرآن را منع می‌کند؛ لیکن در همان جا گنوسیست مآبانه حروف مقطع اوایل سوره‌ها را از روی قیمت ابجدی حرف‌ها، تفسیر می‌کند.

در حدیث ۴۱۳ ثنویت مانی روان نیکوکار و روان تبهکار در یک انسان، به صورت اسلامی بیان شده است.^۱ حدیث ۲۰، کتاب الصفوة و النور نیز مانند آن است.^۲

باب ۴۹ اختیار و استطاعت است و ضد جبر سنی است که باب‌های ۳، ۲۵، ۴۱ و ۴۲ دیدیم؛ البته حدیث ۴۱۹ اختیار را می‌رساند.

کتاب الصفوة و النور، برگه ۱۲۷ - ۱۸۶، مانند کتاب مصابیح الظلم برگه ۱۸۷ - ۲۹۶، از گنوسیسم شدید برخوردار است. در باب ۴ و ۶ از روح هم‌چون جزء خدایی در مؤمن گفتگو می‌کند.

الْمَوْقَفُ، وَ سَيَذْكُرُونَهُ يَوْمًا مَا، وَ لَوْلَا ذَلِكَ لَمْ يَذَرِ أَحَدٌ مِّنْ خَالِقِهِ وَ مَنْ رَازِقُهُ. فَمِنْهُمْ مَنْ أَقَرَّ بِلِسَانِهِ فِي الذَّرِّ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِهِ، فَقَالَ اللَّهُ: «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِن قَبْلُ». ... و [یاد کن] آن گاه را که پروردگارت از پشت‌های بنی آدم، ذریه آنان را برگرفت و آنان را بر خودشان گواه ساخت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: چرا، گواهی دادیم. گوید: معرفت را در دل‌هایشان استوار کرد. آری. معرفت، استوار شد و جایگاه [پیمان] از یاد رفت و به زودی به یاد خواهند آورد و اگر چنین نبود، هیچ کس خالق و رازق خود را نمی‌شناخت. پس برخی از آن‌ها، در عالم «ذَرَّ» به زبان، اقرار کردند، ولی به دل، ایمان نیاوردند. از این‌روست که خدا فرمود: «انان به آن چه پیش‌تر تکذیب کرده بودند، ایمان نمی‌آوردند.

^۱ محاسن، برقی (د: ۲۷۴ق)، کتاب المصابیح الظلام، حدیث ۴۱۳، برگه ۲۸۲ - ۲۸۳.

^۲ محاسن، برقی (د: ۲۷۴ق)، کتاب الصفوة و النور، حدیث ۲۰، برگه ۱۳۶ - ۱۳۷.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۳

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

- احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق) صاحب کتاب «محاسن»، علی کوشا (دکتر علینقی منزوی)، ماهنامه چیستا، شماره ۸، فروردین ۱۳۶۶ خ، سال ۴، برگه ۶۱۲ - ۶۱۷؛ احمد برقی، علینقی منزوی، دانشنامه ایران و اسلام، ج ۹، ابوهزیره - احمد بن حنبل زیر نظر احسان یارشاطر، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۵۷ خ، برگه ۱۲۲۴ - ۱۲۲۵.
- إحياء العلوم الدين، امام محمد غزالی (د: ۵۰۵ق)، برگردان مؤیدالدین محمد خوارزمی به سال ۶۲۰ق، تصحیح حسین خدیوچم، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۵۱ خ.
- إختیار معرفة الرجال، رجال کثی؛ یا معرفة الثاقلین، محمد فرزند عمر کشی (د: ۳۴۰ق)، تصحیح و تحقیق حسن مصطفوی، مقدمه نگاری محمد واعظزاده خراسانی دانشگاه مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، مرکز تحقیقات و مطالعات، مشهد، ۱۳۴۸ خ؛ دیگر: تحقیق و تصحیح محمدتقی فاضل میبیدی و ابوالفضل موسویان، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۸۲ خ.
- اشعریان قم، علی کوشا (علینقی منزوی ۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، ماهنامه چیستا، شماره ۱۰، سال چهارم، خرداد ۱۳۶۶.
- الأمالي للشيخ الصدوق، ابن بابویه محمد فرزند علی فرزند حسین فرزند موسا فرزند بابویه قمی (۳۰۵ / ۳۸۱ق)، تصحیح فضل الله طباطبایی یزدی، قم، ۱۳۳۴ خ؛ مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بیروت - لبنان، ۱۴۰۰ ق؛ مترجم محمدباقر کمره‌ای، انتشارات کتابچی، تهران، ۱۳۴۹ خ.
- تاریخ قم، ابوعلی حسن فرزند محمد فرزند حسن قمی اشعری (تألیف: ۳۷۸ق / ۹۸۸م)، تصحیح جلال الدین تهرانی، تهران، ۱۳۱۳ خ.
- التبیان، ابوجعفر احمد برقی (د: ۲۷۴ق).
- خاتمة مستدرک الوسائل، محدث نوری، میرزا حسین (د: ۱۳۲۰ق)، حواشی آقابزرگ تهرانی و تصحیح آقاعزیز طباطبایی، بیروت، مؤسسة آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ ق. نک: ج ۳، برگه ۵۵۲.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۴

خُلَاصَةُ الْأَقْوَالِ فِي مَعْرِفَةِ أحوالِ الرِّجَالِ، علامة حلی ابومنصور حسن فرزند یوسف فرزند مطهر اسدی ۶۴۸ - ۷۲۶ق، مؤسسه نشر الفقه، ۱۴۱۷ق.

دار السلام، نوری، برگه ۱۶۲. دار السلام فیما يتعلق بالرؤية والمنام، چهار جلد، میرزا حسین فرزند محمدتقی نوری طبرسی (د: ۱۳۲۰ق)، تهران، ۱۳۰۵خ.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء الاول، آب حیات - ازهاق الباطل، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، مطبعة الغري، نجف، عراق، ۱۳۵۵ق / ۱۹۳۶م؛

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء الثالث، البائية الحميرية - التحية المباركة، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، مطبعة الغري، نجف، عراق، ۱۳۱۷خ / ۱۳۵۷ق / ۱۹۳۸م.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء السابع، حساب - خيمه شببازی، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، به کوشش علینقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ)، چاپخانه مجلس، تهران، ۱۳۲۷خ / ۱۳۶۷ق / ۱۹۴۸م.

رجال ابن الغضائري، كتاب كتاب الضعفاء و كتاب الجرح، حسين فرزند عبيدالله فرزند ابراهيم غضائري، محمدرضا حسيني جلالی، قم، مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحدیث، ۱۴۲۲ق.

رجال ابن داود، تقی الدین حسن فرزند علی فرزند داود حلی (ز: ۶۴۷ق)، رجال برقی در آغاز آن، جلال الدین حسینی محدث ارموی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲خ.

رجال الطوسي، شيخ الطائفة ابو جعفر محمد فرزند حسن (د: ۴۶۰ق)، تصحيح محمدصادق آل بحر العلوم، مطبعة الحيدرية، نجف، ۱۳۸۱ق / ۱۹۶۱م؛ چاپ دیگر: رجال الطوسي، الأبواب، شيخ الطائفة طوسي (د: ۴۶۰ق)، چاپ جواد قیومی اصفهانی، قم، ۱۴۱۵ق؛

رجال برقی، شيخ ابو جعفر احمد فرزند محمد فرزند خالد فرزند عبدالرحمان فرزند محمد فرزند علی برقی (د: ۲۷۴ق)، تصحيح موسوی و مقدمه جلال محدث ارموی، تهران، ۱۳۳۱خ / ۱۹۶۲م، ۶۵۵ برگه + ۶۰.

رجال قهپایی؛ مجمع الرجال، عنایت الله قهپایی (ز: ۱۰۱۱ق)، ناشر اسماعیلیان، قم ۱۳۶۴خ.
رجال کشی به نقل از قهپایی: نک: اختیار الرجال.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۵

رجال نجاشی؛ یا فهرست أسماء مصنفی الشيعة؛ یا فهرست أسماء مصنفی الشيعة و ما ادركناه من مصنفاتهم و ذكر طرف من كنههم و ألقابهم و منازلهم و أنسابهم و ما قيل في كل رجل منهم من مدح أو ذم، ابوالعباس احمد فرزند علی نجاشی (۳۷۲ - ۴۵۰ق)، چاپ بمبئی، ۱۳۱۷ق؛ چاپ دیگر: جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۷ق.

رسائل اخوان الصفا، رونویس کننده محمدعلی کشکول فرزند محمد اسماعیل شیرازی، هند، هفتم فوریه ۱۸۸۴م.
رسائل شفتی، تهران، ۱۳۱۴ق؛ الرسائل الرجالية، محمد باقر موسوی شفتی گیلانی بیدآبادی، حجة الاسلام اصفهانی (۱۱۷۵ - ۱۲۶۰ق)، چاپ تهران، ۱۳۱۳خ؛ چاپ دیگر: تصحیح مهدی رجایی، اصفهان، مکتبه مسجد سید، ۱۴۱۷ق.
الصوارم المهرقه في نقد الصواعق المخرفة، نورالله حسینی شوشتری مرعشی (۹۵۶ - ۱۰۱۹ق) قاضی نورالله شوشتری، شهید ثالث، تصحیح جلال‌الدین حسینی محدث ارموی، تهران، ۱۳۲۶خ.
الفهرست، ابوجعفر محمد فرزند حسن طوسی، شیخ الطائفة (د: ۴۶۰ق / ۱۰۶۸م)، تصحیح محمدصادق آل بحر العلوم، مطبعة الحیدریة، نجف، ۱۳۸۰ق / ۱۹۶۰م.

الفهرست، فوز العلوم، ابن‌ندیم ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن‌ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ق)، چاپخانه رحمانی مصر، چاپ ۱۳۴۸ق؛ پژوهش و برگردان رضا تجدد، چ تهران، ۱۳۴۶خ.
کافی، اصول، فروع، روضه کافی، ابوجعفر محمد فرزند یعقوب فرزند اسحاق ثقة الاسلام کلینی رازی (د ۳۲۹ق)، پژوهش علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹ق.

کتاب المحاسن، شیخ ابوجعفر احمد فرزند محمد فرزند خالد برقی (د: ۲۷۴ق)، تصحیح و مقدمه جلال‌الدین محدث ارموی حسینی، تهران، دارالکتب اسلامی، تهران، ۱۳۳۰خ / ۱۳۷۰ق / ۱۹۶۱م، ۶۵۵ برگه + ۶۰.
کتاب مصابیح الظلم و مفاتیح الجود و الکریم، عبدالله فرزند محمد مؤمن، نسخه خطی کتابخانه مجلس به شماره بازیابی ۶۸۸۷/۵ و شماره مدرک کتابخانه مجلس ۷۶۹۷/۱۰.

کتاب مصابیح الظلم، برگه ۱۸۷ - ۲۹۶، بخشی از کتاب المحاسن ابوجعفر احمد برقی (د: ۲۷۴ق) تصحیح و مقدمه جلال‌الدین محدث ارموی حسینی، تهران، دارالکتب اسلامی، تهران، ۱۳۳۰خ / ۱۳۷۰ق / ۱۹۶۱م.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

۱۶

ماه‌نامه چیستا، سال چهارم، شماره دهم، خرداد ۱۳۶۶، شماره ردیف ۴۰، برگه ۷۵۴ - ۷۵۶، اشعریان قم، علی کوشا (علینقی منزوی ۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ).

ماه‌نامه چیستا، شماره ۸، فروردین ۱۳۶۶خ، سال ۴، برگه ۶۱۲ - ۶۱۷، احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق) صاحب کتاب «محاسن»، علی کوشا (دکتر علینقی منزوی)؛ دانشنامه ایران و اسلام، ج ۹، ابوهزیره - احمد بن حنبل زیر نظر احسان یارشاطر، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۵۷خ، برگه ۱۲۲۴ - ۱۲۲۵.

مَجَالِسُ الْمُؤْمِنِينَ، نورالله حسینی شوشتری، قاضی نورالله شوشتری (ک: ۱۰۱۹ق)، به کوشش احمد کتابچی، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۵۴خ.

مجمع الرجال؛ رجال قهپایی، عنایت‌الله قهپایی (ز: ۱۰۱۱ق)، اصفهان، ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷ق؛ چاپ دیگر: ناشر اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۴خ.

مروج الذهب و معادن الجوهر، علی فرزندحسین مسعودی (د: ۳۴۶ق / ۹۵۷م)، تحقیق شار پلا. چاپ پاریس، افست تهران؛ چاپ دارالاندلس للطباعة و النشر، بیروت، چاپ دهم ۱۹۶۶م.

معالم العلماء في فهرست كتب الشيعة و أسماء المصنفين منهم قديماً و حديثاً (تتمة كتاب الفهرست للشيخ أبي جعفر الطوسي)، ابن شهرآشوب، الحافظ الشهير محمد بن علی بن شهرآشوب مازندرانی (د: ۵۸۸ق / ۱۱۹۲م)، مطبعة الحيدرية، نجف، ۱۳۸۰ق / ۱۹۶۱م.

معجم البلدان، ياقوت حَمَوِي، شهاب‌الدين ابوعبدالله فرزند عبدالله رومی حموی (۵۷۴ - ۶۲۶ق)، چاپ لایبزیك (۱۸۷۳ - ۱۸۶۶م) افست تهران، ۱۹۶۵م، برگردان به پارسی دکتر علینقی منزوی، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری وابسته به وزارت ارشاد اسلامی جلد اول برگردان به پارسی را تا پایان حرف الف در سال ۱۳۸۰خ و جلد دوم آن را تا پایان حرف "ز" در سال ۱۳۸۳خ به چاپ رسانید و امید دیگر جلدهای آن را به چاپ رساند تا فرهیختگان ایران زمین به آن دسترسی بهتری پیدا کنند.

مَنْ لَا يَخْضُرُهُ الْفَقِيهُ، ابن بابويه، شيخ صدوق، ابوجعفر محمد فرزند علی فرزند حسین قمی (۳۰۶ - ۳۸۱)، نجف، ۱۳۷۱ق، ۴جلد وزیری.

احمد برقی پسر محمد (د ۲۷۴ق)

منهاج الصلاح في إختصار المصباح، علامة حلی، ابومنصور حسن فرزند یوسف فرزند مطهر (۶۴۸ - ۷۲۶ق)، عبدالحمید میر دامادی، مکتبه العلامة المجلسی، قم، ۱۳۸۸خ / ۱۴۳۰ق.

۱۷

دکتر علی نقی نیشزوی